

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА. ПИТАННЯ ФІЛОСОФІЇ ПРАВА,
СОЦІОЛОГІЇ ПРАВА ТА ЮРИДИЧНОЇ ПСИХОЛОГІЇ

УДК 340.12

Костицький Михайло Васильович,
доктор юридичних наук, професор,
академік НАПрН України,
член-кореспондент АПН,
екс-суддя Конституційного Суду,
заслужений юрист України

**ЗАСТОСУВАННЯ СУДОВО-ПСИХОЛОГІЧНОЇ ЕКСПЕРТИЗИ АФЕКТУ ТА
ІНШИХ ЕМОЦІЙНИХ СТАНІВ У АДМІНІСТРАТИВНОМУ ПРОЦЕСІ**

У статті здійснюється теоретичний аналіз окремих видів судово-психологічної експертизи, зокрема судово-психологічну експертизу афекту та інших емоційних станів. Акцентується увага на тому, що наведений вид експертизи відіграє ключову роль в процесі оцінки психологічного стану особи, що вчинила правопорушення. Визначається рівень впливу станів афекту, фрустрації, стресу та інших на вчинене правопорушення, а відповідно визначення міри покарання. Аргументується теза про можливість застосування судово-психологічної експертизи афекту та інших емоційних станів, з метою визначення пом'якшуючих обставин злочину.

Ключові слова: судово-психологічна експертиза, адміністративний процес, експертиза афекту, фрустрація, психічні явища, правопорушення.

Постановка проблеми. У наших попередніх дослідженнях неодноразово розкривалася проблема аналізу та доцільності застосування судово-психологічної експертизи в адміністративному процесі. Розкривалися, як різноманітні системи методик [3; 4; 5; 6] так і піддавалися аналізу окремі види судово-психологічної експертизи [3].

На нашу думку, необхідно більш детально проаналізувати зміст і методику проведення такого виду судово-психологічної експертизи, як судово-психологічна експертиза афекту (фізіологічного) і інших емоційних станів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналізу змісту та методики проведення такого виду судово-психологічної експертизи, як судово-психологічна експертиза афекту (фізіологічного) і інших емоційних станів, свої праці присвятили такі вітчизняні та зарубіжні науковці, як В. Егналичев, К. Ізард, І. Кудрявцев, М. Луцький, В. Нагаєв та ін. Про зв'язок пом'якшуючих обставин і стану афекту («фізіологічного») досліджували М. Костицький, М. Коченов, О. Сітковська. Згодом окрему увагу даній проблематиці присвятили О. Авраменко, В. Бедь, В. Кошинець, В. Марчак.

Постановка завдання. Мета нашого дослідження полягає у розкритті теоретичного змісту судово-психологічної експертизи афекту (фізіологічного) та інших емоційних станів.

Виклад основного матеріалу дослідження. У наших попередніх дослідженнях було акцентовано увагу на тому, що доцільно виокремити п'ять видів судово-психологічної експертизи, які заслуговують на активніше застосування в адміністративному процесі: 1) судово-психологічна експертиза індивідуально-психологічних особливостей; 2) судово-психологічна експертиза здатності правильно сприймати обставини, які є важливими по справі і давати про них покази; 3) судово-психологічна експертиза афекту (фізіологічного) і інших емоційних станів; 4) судово-психологічна експертиза неповнолітніх; 5) судово-психологічна експертиза з метою встановлення можливості виникнення різних психічних явищ і етапів які є перепорою нормальному здійсненню професійних функцій [6, с. 259-281; 3, с. 11].

У нашому дослідженні ми детальніше зупинимося детальному аналізу судово-психологічної експертизи емоційних станів, насамперед стану афекту, який виступає ключовим змістом поведінки людини та впливає на її правову поведінку. Варто зауважити, що судово-психологічна експертиза емоційних станів є одним з найдавніший видів психологічної експертизи. Напевно, з цього виду експертиз і почалася практика судово-психологічних експертиз в кінці XIX – на початку XX ст.

Емоційна сфера людини разом з інтелектуальною та волевою сферою визначає поведінку і діяльність особистості. Вона є невід'ємним компонентом психічного відображення та відіграє важливу роль у здійсненні психічних функцій. У формі емоційних переживань емоції виконують функцію оцінки (на відміну від пізнавальних процесів) оцінюють не об'єктивні особливості середовища, а їх відношення до актуальних потреб суб'єкта, сигналізуючи про якість і величину актуальної потреби і можливості (вірогідності) її задоволення на основі вираженого (видового) чи раніше набутого індивідуального досвіду.

Іншою важливою функцією емоцій є функція переживання. Емоція не лише спонукає, скеровує, регулює діяльність людини але й забезпечує її енергетично, визначає мобілізацію організму. Це може проявлятися в рості чутливості аналізаторів, активності вегетативної нервової системи і функцій які нею контролюються (дихальній, сердечно-судинній, травленні, секреторній і ін.).

Однією із важливих якостей емоцій є здатність забезпечувати інтеграцію психічної і соматичної сфер людини. Емоційна напруга може змінювати не лише зміст і характер пізнавальних процесів, а й структуру свідомості людини. Розвиток інтенсивності емоційних переживань може призводити до обмеження і порушення процесів усестороннього і глибокого пізнання дійсності і регуляції діяльності [2, с. 79].

Аналіз практики призначення судово-психологічної експертизи в кримінальному процесі свідчить, що однією з найбільш поширених експертиз є експертиза «фізіологічного» афекту. На нашу думку, в адміністративному деліктному процесі ця експертиза є доцільною. Тим більше, що п. 3 ч. 2 ст. 34 КУпАП передбачає як пом'якшуючу обставину, скоєння правопорушення в стані «сильного душевного хвилювання».

Для афекту є характерним три види механізмів виникнення:

1) він виникає внаслідок накопичення (аккумуляції) негативних емоційних переживань;

2) виступає реакцією на одноразову досить сильну дію подразника (образа, погроза, насилля);

3) пов'язаний з відновленням слідів збудження, які утворилися раніше, коли повторний вплив подразника, який викликає афект, був би відтермінований в часі (від кількох хвилин до кількох років) [7, с. 84-93].

Професор О. Сітковська вказує, що в афекті проявляються індивідуальні особливості нервової системи людини, вікові ознаки, тимчасове ослаблення організму, особистісні ознаки та типові алгоритми поведінки людини (імпульсивність, боязливність, заторможеність, агресивно-безконтрольний стан). Афект характеризується певними стадіями: підготовчою, стадією вибуху та стадією виснаження. Відрізнити афект («фізіологічний») від паталогічного (встановленням якого займається психіатрична чи психолог-психіатрична експертиза) можна за такими ознаками:

Стадії	Афект («фізіологічний»)	Паталогічний афект
Підготовча	Конфліктна ситуація як відповідь на: 1) сильний подразник чи акумуляцію переживань 2) неможливість знайти вихід із ситуації в даний момент	виникає в наслідок відповіді на сильний подразник, а іноді без приводу, раптово
Вибуху	1) рвуження свідомості 2) різні зміни психічної діяльності 3) прояви автоматизму	суперечний стан, викривлене сприйняття, повне виключення свідомості
Виснаження	в'ялість, стомленість, суб'єктивне почуття розкаяння	глибокий і тривалий сон, прострація, байдужість

Джерело [10, с. 15-17].

Узагальнюючи викладене та опираючись на наявні джерела для характеристики афекту («фізіологічного») наступні ознаки:

- 1) афект виникає раптово;
- 2) характеризується вибухоподібністю;
- 3) проявляється швидкоплинно, короткочасово;
- 4) протікання афекту інтенсивне і напружене;
- 5) дезорганізовує психічну діяльність людини;
- 6) супроводжується стереотипною моторною активністю;
- 7) у стані афекту спостерігаються вегетативні зміщення (частота дихання, інтенсивність серцебиття, почервоніння чи поблідніння шкіри (особливо обличчя), пересихання в роті, зміни голосу);
- 8) часткова амнезія (випадання в пам'яті) та астенічний синдром.

Афекту передують конфліктність ситуації, раптовість її виникнення, екстремальність і реальність. Останнє має на увазі, що афектогенна ситуація має бути реальна, а не уявна, надумана.

Від класичного афекту відрізняється кумулятивний афект, у якого перша фаза, на протязі якої розвивається психотравмуюча ситуація, може бути розтягнута в часі і

афективний вибух може наступити по типу «останньої каплі» [1, с. 86-90].

На нашу думку, сильне душевне хвилювання можуть викликати не лише афекти, але і так звані афективні стани, стреси, фрустрації. Якщо афект – це емоційний вибух, при якому людина не в стані управляти своїми діями і давати собі звіт у своїх вчинках внаслідок того, що її свідомістю оволодіває якась одна сильно емоційно забарвлена ідея, наприклад, нестерпна образа, не виправне горе, Рухова реакція в цьому випадку визначається лише цією ідеєю, а не є проявом змісту свідомості. Суттю афекту є гнів, жах, відчай, екстаз, екзальтація, лють.

Афективний стан – це тривале, наростаюче, глибоке емоційне переживання, пов'язане безпосередньо з активно діючими потребами і прагненнями, які мають для людини життєво важливе значення. Для афективного стану характерною є наростаюча інтенсивність.

Афективний стан часом називають «психічною напруженістю», виділяючи серед її зовнішніх факторів раптовість, інтенсивність, дефіцит часу, невизначеність ситуації, а серед внутрішніх – суб'єктивну оцінку ситуації як загрозової для життя і здоров'я, соціального статусу, провідних мотивів поведінки, суб'єктивну чутливість, особистісну значимість впливу [9, с. 121].

«Сильне душевне хвилювання» може бути обумовлене і стресом, під яким розуміють емоційний стан, обумовлений ситуацією напруженості, обставинами, які небезпечні для життя, нервовими і фізичними перевантаженнями, обстановкою, яка різко змінюється, необхідністю приймати невідкладні рішення. Це відповідь організму на сильні чи надзвичайно сильні подразники. Оцінка сили подразника і реакції – відповіді ускладнена тим, що вона залежить від психолофізіологічних особливостей конкретної особистості, її стану здоров'я, періоду доби, особливостей ситуації.

У психічній діяльності людини виділяється такий стан, як фрустрація. Вона проявляється як наростаюче емоційно-вольове напруження людини, зумовлене об'єктивно нездоланими (чи суб'єктивно уявленими) бар'єрами на шляху до поставленої мети або задоволення важливих потреб і бажань.

Виділяють фрустратор (причину), який викликає ситуацію, фрустраційну ситуацію і фрустраційну реакцію. Стан фрустрації супроводжується різними негативними емоційними переживаннями: розчаруванням, гнівом, роздратованістю, відчаєм, тривогою, які виникають в ситуації конфлікту, коли здійсненню важливих планів раптово починає перешкоджати певний фрустратор. Стан фрустрації викликає такі типові реакції:

- 1) агресію на фрустратор;
- 2) агресію на уявний фрустратор;
- 3) агресію, спрямовану на себе.

Фрустраційна поведінка відрізняється від афективної чи стресової спрямованістю на джерело психотравмуючої ситуації чи на себе самого.

Афект завжди викликає агресію і деструкцію поведінки, психічних процесів спрямовану на психотравмуюче джерело.

У стані фрустрації може проявлятися три варіанти поведінки:

- 1) зниження чи втрата контролю зі сторони волі;
- 2) втрата не цільовий, а смислових зв'язків; суб'єкт втрачає можливість свідомо контролювати відповідність поведінки вихідному мотиву;

3) поведінка стає одночасно і дезорганізованою (недоцільною), і не перебуває в змістовому (смісловому) зв'язку з мотивом ситуації. При цьому типі фрустраційних порушень саморегулювання і «свобода волі» обмежуються суттєво [8, с. 178-179].

Приводом для призначення судово-психологічної експертизи афекту та іншого емоційного стану можуть бути:

1) наявність особливостей, які свідчать про крайню неврівноваженість, підвищену чи знижену емоційність, агресивність, порушення в пізнавальних та інших психічних процесах;

2) асоціальна та протиправна поведінка, яка провокувала на вчинення правопорушення;

3) нерозуміння чи неналежна моральна оцінка соціальної сутності і значимості дій;

4) явна невідповідність встановлених мотивів правопорушення характеру скоєного;

5) незвичність, дивність, автоматизм, поведінки правопорушника в момент скоєння діяння; різкі зміни у зовнішньому вигляді, міміці, жестикуляції правопорушника, зміни тембру, сили голосу і ін.;

6) різка розслабленість, апатія, пасивність правопорушника після скоєного [6, с. 272].

Встановивши вищевказані обставини, які дають можливість суду припускати, що адміністративний проступок скоєний в стані «сильного душевного хвилювання», перед експертизою можуть бути поставлені такі запитання:

1. Чи перебував підекспертний в момент скоєння адміністративного делікту в стані афекту («фізіологічного») чи в іншому емоційному стані, який міг дезорганізувати його психічну діяльність?

2. Чи прослідковується у нього здатність до акумуляції афективних переживань? Якщо так, то як ця особливість проявилася в ситуації скоєння правопорушення?

3. Як специфіка психічного стану особистості правопорушника вплинула на його свідомість, поведінку чи діяльність?

4. Чи мало місце у підекспертного в ситуації скоєння правопорушення:

- явна невідповідність мотивів;
- звуження свідомості;
- деструкція і дезорганізація психічної діяльності і в чому вони проявилися та ін.

Коли судово-психологічна експертиза встановить, що правопорушення скоєно особою, яка перебувала, в стані афекту, афективного стану, стресу, фрустрації, які суттєво дезорганізували психічну діяльність правопорушника, суд може врахувати ці обставини, як пом'якшуючу обставину. Однак, дуже суттєвим є той момент, що особа свідомо і цілеспрямовано не може себе «вводити» в стан афекту чи інший стан, що мало би полегшити їй скоєння правопорушення. Крім психічних дій по доведенню себе до стану афекту, можуть мати місце фізіологічні дії (вживання алкоголю, наркотиків). Звичайно, на практиці може мати місце афект на фоні алкогольного чи наркотичного сп'яніння. При важкому і середньому ступені його вираженості про судово-психологічну експертизу мова не може йти взагалі (п. 6 ст. 35 КУПАП). (Правда, законодавець говорить взагалі про сп'яніння, як обтяжуючу обставину). Як зазначалос в літературі, алкоголь люди вживають навмисно (можливо, навмисно, щоб полегшити собі скоєння правопорушення), спонтанно (випадково) і під примусом (особливо, неповнолітні і залежні особи).

Тому, якщо особа вживала алкоголь під примусом чи випадково, а ступінь сп'яніння не був вищим від легкого, то щодо неї теж можливим є застосування психологічної експертизи афекту чи іншого емоційного стану, який дезорганізовує психічну діяльність. Це питання вирішує суд в кожному окремому випадку (з огляду на обставини справи і особу правопорушника). На нашу думку, ефективною в такій ситуації буде комплексна психолого-наркологічна експертиза.

Висновки. Таким чином, судово-психологічна експертиза афекту та інших емоційних станів є ключовим видом експертизи, що застосовується у адміністративному процесі. Використання цього виду експертизи є важливим з огляду оцінки емоційного стану правопорушника, який перебуваючи в стані афекту, міг вчинити той чи інший адміністративний делікт. Емоційні стани стресу, фрустрації та інші, можуть бути помякуючою обставиною при оцінці вчиненого людиною правопорушення.

Психологічний стан та психологічна діяльність людини (в тому числі і підсудного), є фактором оцінки його поведінки у суспільстві та дає можливість визначити як мотиви і характер вчиненого правопорушення, так і міру покарання або необхідні медичні заходи по підвищенню психологічного здоров'я підсудного.

Список використаних джерел

1. Енгальчев В. Ф., Шипшин С. С. Судебно-психологическая экспертиза. Методическое руководство / В. Ф. Енгальчев, С. С. Шипшин. – Калуга-Обнинск-Москва, 1997. – 192 с.
2. Изард К. Э. Психология эмоций / К. Э. Изард / Пер с англ. – СПб.: Изд. «Питер», 2000. – 460 с.
3. Костицький М. В. Окремі види судово-психологічної експертизи в адміністративному процесі / М. В. Костицький // Університетські наукові записки. Часопис Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького. – Івано-Франківськ: Редакційно-видавничий відділ Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького, 2013. – Вип. 8. – С. 10-15.
4. Костицький М. В. Особливості проведення судово-психологічної експертизи в адміністративному процесі / М. В. Костицький // Науково-інформаційний вісник Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького. – Івано-Франківськ: Редакційно-видавничий відділ Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького, 2013. – Вип. 8. – С. 10-16.
5. Костицький М. В. Сутність і значення психологічного пізнання при проведенні судово-психологічної експертизи в адміністративному процесі / М. В. Костицький // Науково-інформаційний вісник Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького. – Івано-Франківськ: Редакційно-видавничий відділ Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького, 2012. – Вип. 6. – С. 10-16.
6. Костицький М. В., Луцький М. І. Судово-психологічна експертиза в адміністративному процесі: монографія / М. В. Костицький, М. І. Луцький. – Івано-Франківськ: Видавнича справа, 2011. – 308 с.
7. Коченов М. М. Введение в судебно-психологическую экспертизу / М. М. Коченов. – М.: Изд. Москов. Ун-та, 1980. – 116 с.
8. Кудрявцев И. А. Комплексная судебная психолого-психиатрическая экспертиза (научно-практическое руководство) / И. А. Кудрявцев. – М.: Изд-во Моск. Ун-та, 1999. – 495 с.

9. Нагаев В. В. основы судебно-психологической экспертизы: Учебное пособие для вузов / В. В. Нагаев. – М.: ЮНИТИ-ДАНА, Закон и право, 2003. – 431 с.
10. Ситковская О. Д. Судебно-психологическая экспертиза аффекта: методическое пособие / О. Д. Ситковская. – М.: ВИИПРЬПП, 1983. – 71 с.

Костицкий М. В. Применение судебно-психологической экспертизы аффекта и других эмоциональных состояний в административном процессе

В статье осуществляется теоретический анализ отдельных видов судебно-психологической экспертизы, в частности судебно-психологической экспертизы аффекта и других эмоциональных состояний. Акцентируется внимание на том, что приведенные виды экспертизы вместе играют ключевую роль в процессе оценки психологического состояния лица, совершившего правонарушение. Определяется степень влияния состояний аффекта, фрустрации, стресса и других на совершенное правонарушение, а соответственно определения меры наказания. Аргументируется тезис о возможности применения судебно-психологической экспертизы аффекта и других эмоциональных состояний, с целью определения смягчающих обстоятельств преступления.

Ключевые слова: *судебно-психологическая экспертиза, административный процесс, экспертиза аффекта, фрустрация, психические явления, правонарушения.*

Kostytskyy M. V. Implementation of forensic psychological examination of affect and other emotional states into the administrative process

A theoretical analysis of certain types of forensic psychological examination, including forensic psychological examination of affect and other emotional states is performed in the article. Attention is focused on the fact that the above type of examination plays a key role in the evaluation of the psychological state of the person who committed an offense. The level of influence of affect, frustration, stress, and others on the offense, and therefore determining the sentence is defined. The thesis of the implementation of forensic psychological examination of affect and other emotional states is argued, with the aim of determining mitigating circumstances of the crime.

Keywords: *forensic psychological examination, administrative process, examination of affect, frustration, mental phenomena, offense.*

